

Тетяна Качак,
кандидат філологічних наук,
доцент Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПРОМОЦІЯ ДИТЯЧОЇ КНИГИ І ЧИТАННЯ

Літературна освіта є важливою складовою всебічно розвиненої особистості, адже впливає на формування культурних та життєвих цінностей людини, вміння усвідомлювати, критично осмислювати, оцінювати, співставляти різні сутності, прояви буття.

Починаючи з народження і протягом цілого життя людина вчиться. Сьогодні особливої актуальності набуває питання самоосвіти, яка власне починається із літературної освіти, самостійного дитячого читання. Початковий етап літературної освіти базовий і важливий, бо якщо у випускника початкової школи не сформована правильна читацька діяльність (що складається із читацьких та літературознавчих знань, вмінь і навичок учнів) і самостійність, то на наступних етапах навчального процесу реалізовувати завдання і зміст літературної освіти надзвичайно складно, а подальша самоосвіта потенційно неможлива.

Реформування освітньої галузі, яке відбувається в Україні протягом останніх 2-х десятиліть, засвідчує значні зміни не тільки у змісті, завданнях та методичному аспекті літературної освіти, а й у ставленні суспільства до літератури та читання загалом. Зважаючи на таку тенденцію, важливо розглядати особливості розвитку та реалізації літературної освіти у тісному взаємозв'язку із проблемами промоції дитячого читання в Україні. Актуальність дослідження окреслених питань очевидна і на часі.

Інтерес до розвитку та реформування літературної освіти у філологічній та педагогічній сферах існував завжди. О. Джеджелей, Л. Іванова, О. Ісаєва,

Г.Клочек, В. Мартиненко, Р.Мовчан, В. Науменко, О.Ніколенко, В.Панченко, Є. Пасічник, О. Савченко, О.Ситченко, Н. Скрипченко, О. Слоньовська, М.Сулима, Б.Шалагінов, В. Шуляр та інші науковці, автори концепцій, програм, підручників та наукових розвідок на різних рівнях аналізували існуючу систему шкільної та вузівської літературної освіти.

Поняття «літературна освіта» трактується як безперервний навчальний процес, яким передбачається оволодіння мистецтвом слова, формування естетичних і художніх смаків людини. «Літературна освіта стала для людства виключно ефективним засобом мовленнєвого та етико-естетичного розвитку» [5]. У «Концепції літературної освіти» читаємо: «Літературна освіта – це навчально-виховна система вивчення літератури в загальноосвітніх закладах України».

Основна мета літературної освіти – виховання творчого читача із самостійним критичним мисленням, формування гуманістичного світогляду, загальної культури, естетичних смаків особистості.

Об'єкт літературної освіти – особистість учня (його духовно-емоційний світ, моральні цінності та орієнтації, творче мислення, уява, читацькі компетенції, мовлення) [8].

Основою літературної освіти є читання та осмислення художніх творів. Проблеми мотивації та розвитку дитячого читання, особливості сучасної дитини-читача висвітлювали у своїх дослідженнях Н. Ващенко, У. Гнідець, М.Кіяновська, Л. Мацевко-Бекерська, Г.Островська, Г. Ткачук, Б. Шалагінов та інші.

Під поняттям «дитяче читання» розуміємо процес взаємодії дитини з текстом твору – читання, слухання, перечитування, переказування, доповнення і т.д. Читання – процес спілкування дитини з книгою. Дослідники дитячого читання одноставно відзначають, що процес читання є досить складним сам по собі, як дія. Він вимагає певного рівня розумових здібностей, серед яких основне місце займають асоціативні, узагальнюючі чинники, здатність до запам'ятовування, вміння зосередитись на дії. Читаючи текст, дитина повинна

вміти виділити основні й суттєві риси, ознаки, відокремити головне від другорядного, загальне від конкретного, знайти зв'язки, залежності. Вона повинна вміти застосовувати для рішення поставленої задачі різні прийоми і операції: в одному випадку використати прийом порівняння, в іншому – узагальнення, в третьому – застосувати вже відоме правило. Тільки так можна зрозуміти зміст прочитаного, передати й запам'ятати його, пов'язати з раніше набутих досвідом [Див. 4, 13].

Літературна освіта не обмежується тільки читанням, оскільки передбачає активну роботу на основі прочитаного: осмислення, інтерпретацію, висловлювання власних оцінок, аналіз на рівні сюжету, героя, автора тощо. Йдеться не тільки про читацькі, а й про вміння і навички літературознавчого характеру, які в свою чергу спонукають до формування критичного мислення, мовленнєвого розвитку дитини, творчих здібностей, комунікативності, естетичної вихованості, духовного збагачення.

Літературна освіта, що реалізується в закладах України різних типів, має структуру, що відзначається послідовністю, наступністю й поступовим збагаченням знань, розвитком умінь і навичок дітей: пропедевтичний етап (дитячий садок) – початкова школа (1 – 4 класи) – основна школа (5 – 9 класи) – старша школа (10 – 11 класи).

Відповідно до вікових особливостей учнів курс літератури в 5 – 11 класах загальноосвітньої школи має три етапи:

5 – 7 класи – формування потреби до читання (1-й етап);

8 – 9 класи – системне читання (2-й етап).

10 – 11 класи – творчо-критичне читання (3-й етап).

Частини й етапи літературної освіти відрізняються принципами відбору літературних текстів, побудовою програм і відповідних методик, але поміж ними має бути тісний зв'язок і наступність, адже всі разом вони складають єдину систему літературної освіти [8].

Результатом **пропедевтичного етапу літературної освіти** вважають сформовані у дітей дошкільного віку певні знання, вміння і навички. Вони

повинні навчитися цілісно відтворювати зміст поетичного та прозового твору, ідентифікувати почуття та вчинки персонажів з власними, висловлювати особисту позицію; вирізняти зачин, основну частину, кінцівку, повтори в казці, оповіданні. Уміти декламувати вірші напам'ять, переказувати українські народні казки, застосовувати усну народну творчість в іграх, інсценуванні, розвагах, фольклорних святах. Вдаватися до римування, словотворчості, гуманних змін і продовження казки, оповідання, виявляти навички образного мовлення. Виявляти творчу активність, інтерес до улюблених літературних творів, самостійно інтегрує в них елементи інших мистецьких діяльностей (спів, образні рухи, малюнки-декорації, маски) [Див. 1].

Літературна освіта у системі початкового навчання, спрямована на розвиток інтелектуальної та емоційної сфер кожного учня, дає змогу пізнавати навколишній світ через світ художньої книжки, збагачує знаннями, формує людяне ставлення до дійсності та виховує, стає першоосновою для розвитку мовлення, естетичного почуття молодших школярів.

Метою літературної освіти на цьому етапі є залучення школярів до мистецтва читання, ознайомлення з видатними творами національної і світової літератури. У процесі реалізації програми з «Літературного читання» вчитель повинен забезпечити високий рівень реалізації змісту літературної освіти школярів. «Вчителеві треба актуалізувати свою внутрішню культуру, начитаність, літературознавчу і методичну підготовку, щоб дивитися на художній твір як на мистецтво, організувати роботу з ним «на рівні мистецтва і по можливості його методами» (М. Рибнікова), навчати дитину повноцінно сприймати художній твір, щоб моральний, пізнавальний, естетичний потенціал літератури переходив у її внутрішній світ», – наголошує В. Науменко.

Слід зауважити, що головною метою курсу визначено «розвиток дитячої особистості засобами читацької діяльності. Це передбачає формування читацької компетентності молодшого школяра, яка є базовою складовою комунікативної пізнавальної компетентностей» [9].

У процесі літературної освіти молодші школярі ознайомлюються з дитячою літературою як мистецтвом слова, готуються до систематичного вивчення курсу літератури в основній школі. Для читання учням пропонуються високохудожні літературні твори, вибір яких здійснюється на основі принципів: тематично-жанрового, естетичного, літературознавчого, комунікативно - мовленнєвого.

Порівняно з початковою школою предмети, що забезпечують літературну освіту, в основній школі розмежовуються: українська та світова література. Це розмежування закріплюється в окремих програмах, підручниках, хрестоматіях, посібниках. Курс літератури в 5 – 7 класах будується на підставі проблемно-тематичного принципу і є **першим етапом літературної освіти в основній школі**, який умовно можна назвати «прилучення до читання». Його продовжує **другий етап, «системне читання»**, що пов'язаний із вивченням літератури у 8-9 класах, яке базується на поєднанні історико-літературного й жанрово-родового принципів.

11-12 класи – творчо-критичне читання – **третій етап літературної освіти в основній школі**, який ґрунтується на комплексному принципі, згідно з яким до вивчення в школі старшокласникам будуть запропоновані вершинні твори морально-філософського, соціально-філософського, психологічного, історичного змісту від давнини до сучасності, до яких учні вже стали готові за рівнем свого психологічного й культурного розвитку.

На цьому етапі розрізняють базову та профільну літературну освіту. Загальна мета вивчення літератури в старших класах незалежно від профілю – формування сучасного читача ХХІ століття; розвиток культурної особистості старшокласника, здатного сприймати різні явища мистецтва і давати їм власну аргументовану оцінку.

Завдання базової літературної освіти: формування уміння декодувати твір мистецтва; розширення культурного контексту сприймання твору; розкриття мотивації спілкування з художнім текстом; створення індивідуальної траєкторії літературної освіти.

Поняття «**вища літературна освіта**» стосується в основному підготовки філологів та частково вчителів початкової школи. «Вища літературна освіта, як і кожний інший вид уже сформованої професійної освіти, є певним системно-цілісним утворенням, в якому без особливих проблем можна виділити важливі складові (навчальний план, програма, викладач, лекція, практичні і семінарські заняття, самостійна робота, практика, кваліфікаційні роботи, контроль за навчанням та оцінка результатів навчання – К. Т), функціонування яких і забезпечує освітній процес» [5], – пише Г. Клочек

Літературна освіта базується на двох ключових взаємопов'язаних компонентах: **змістовому та методичному**.

Перший дає відповідь на питання – «Що читати?». Змістовий компонент літературної освіти – це сукупність творів, які читають діти.

Методичний компонент дає відповідь на питання «Як читати?», як осмислювати та аналізувати ці твори. Завдяки різноманітним педагогічним технологіям та методичним підходам реалізуються завдання літературної освіти. У контексті сучасного освітнього процесу другий компонент тісно пов'язаний із компетентнісним та особистісно-зорієнтованим підходом. А це значить, що йдеться про формування в дитини літературної компетенції, яка в свою чергу складається із читацької, літературознавчої, особистісно-діяльнісної та бібліотечно-бібліографічної. Мною розроблений спецкурс для студентів спеціальності «Початкова освіта», який базується на аналізі змісту зазначених компетентностей та висвітленні ефективних методик їх формування у молодшого школяра на уроках літературного та позакласного читання [Навчально-методичний посібник «Літературна освіта молодших школярів. – Івано-Франківськ, 2011].

Аналізуючи проблеми розвитку та промоції дитячого читання, враховуємо як змістовий, так і методичний аспекти. На кожному етапі реалізації літературної освіти вони мають свої особливості.

Промоція читання – пропаганда якісної книги для дітей та дитячого читання, один з ключових факторів розвитку суспільства. Найчастіше заходи й

проекти, пов'язані із промоцією читання реалізують бібліотеки, громадські організації, фонди (як, наприклад, Фонд імені Роберта Боша чи фонд Next Page, який запропонував проект промоції читання – Book Platform). Практика використання різноманітних методів промоції читання у сучасному інформаційному середовищі в Україні тільки набуває актуальності та поширення, тоді як в країнах Європи вона давно працює і дає ефективні результати.

На **пропедевтичному етапі літературної освіти** (дошкільна освіта) коло читання дошкільнят складають переважно фольклорні твори, невеличкі поетичні зразки, літературні казки про тварин.

Літературна освіченість дітей дошкільного віку забезпечується завдяки двом видам читання – сімейному та читанню у дошкільних закладах. Не так давно в окремих бібліотеках України з метою промоції читання з раннього віку дитини почали практикувати літературну роботу з дітьми на основі художнього текстуального матеріалу за участі батьків, психологів і бібліотекарів.

Перспективним шляхом промоції читання на цьому етапі вважаю сімейне читання, при якому батьки подають приклад і читають своїм дітям з народження і до того моменту, коли дитина почне самостійно читати і її можна буде зараховувати до активної дитячої читацької аудиторії.

Т.М. Чічкан зауважує: «головна відмінність сімейного читання від інших його видів – класного, позакласного та домашнього – полягає в тому, що батьки, використовуючи книгу, починають по-справжньому займатися духовним розвитком своєї дитини, формуванням її особистості [11, 87].

Дослідниця дає декілька порад, які можуть стати у пригоді, виховуючи у дитини любов до читання: починати знайомити малечу з читанням необхідно з перших років життя. Читаючи дитині ви розширюєте її всесвіт, допомагаєте отримати задоволення від читання, забезпечуєте знання та словниковий запас; дитина вчиться спочатку слухати книгу, потім перегортати сторінки, запам'ятовувати слова, які бачить або чує. Читання дає можливість посміятися або поплакати разом з героями книги; вибирайте книгу для читання разом із

дитиною; щоденно знаходьте час на книгу [11, 87]. У цьому контексті варто згадати проект «Вся Польща читає дітям», ключовим положенням якого є заклик читати дитині 20 хвилин на день щоденно.

Різні техніки промоцій читання на дошкільному етапі літературної освіти ще не достатньо практикуються українськими бібліотекарями та вихователями дошкільних закладів.

Шкільна літературна освіта пов'язана із класним, позакласним та домашнім читанням, читанням у бібліотеці. Більшу частину творів, що входять в коло читання дітей шкільного віку, складають програмові твори. Прикро, що поза увагою читачів залишаються актуальні твори сучасних авторів. Хоч нові програми містять окремі сучасні тексти, їх відсоток надто малий. Наприклад, коло читання за теперішньою програмою з «Літературного читання», порівняно з попередньою програмою, доповнене біографічними творами (сторінки з життя видатних людей). Розширено також перелік авторів:

- 2-й клас — науково-художня література — А. Волкова, Ю. Ярмиш;
- 3-й клас — науково-художня література — Ю.Дмитрієв, М.Пришвін; п'єси – Л. Мовчун; проза — О.Дерманський, Л. Вороніна;
- 4-й клас — проза — О. Дерманський, Л. Вороніна; науково-художня література — А. Давидов.

З творами Лесі Храпливої, Дніпрової Чайки учні можуть ознайомитися самостійно (вони не ввійшли до програмного кола читання).

Відповідно до нової Концепції літературної освіти школярам середньої та старшої школи для текстуального вивчення пропонуються до 30-40 % творів ХХ – ХХІ століття. Однак це не вирішує проблеми. Діти часто читають програмові твори без інтересу, осмислення. Г. Д. Ключек, піднімаючи проблему реформування шкільної літературної освіти, зокрема акцентує на якісному відборі справді знакових текстів й авторів; обмеженні кількості «програмових» творів та зосередженні на глибокому вивченні літературної класики у старших класах; ґрунтовному аналізі творів, що вивчаються, практикуванні жанру «шкільного есе» [7].

Сучасні учні сприймають текст передусім як джерело інформації, об'єкт розумової, аналітичної діяльності. Якщо учень емоційно не включений до процесу читання, якщо відсутній діалог між ним і твором, якщо проблеми, що обговорюються у процесі читання, не торкаються душі читача, то найвірогідніше результативність такого читання буде низькою.

Коло читання на цьому етапі літературної освіти визначається в основному програмами з літератури. І тільки незначна частка – це твори, які читають діти на позакласному читанні, самостійно, за рекомендаціями вчителів, бібліотекарів, друзів тощо.

Отже, постає проблема прагматичного ставлення сучасних школярів до читання. І вирішити її можна тільки тоді, коли читання буде не вимушеним, примусовим, а внутрішньою потребою дитини зануритися у художній світ, «жити емоціями героїв», насолоджуватися мовою твору. Слід привчати дитину усвідомлювати, осмислювати, аналізувати, інтерпретувати прочитане; роздумувати та висловлювати своє емоційно-оцінне ставлення до зображуваного.

Зараз є дуже багато текстів як для молодших школярів, так і для підлітків, які пропонують відповіді на питання, що їх хвилюють; героя-ровесника, емоції якого близькі, моделі знайомих життєвих ситуацій тощо. Промоція таких книг – один із засобів розвитку читацької культури, читацьких інтересів дітей.

Пропагуючи читання на цьому етапі важливо врахувати функціональний аспект, тобто мету і результат читання. На мою думку, варто дати відповідь на питання «Що таке читання для сучасної дитини?». Зараз відбувається трансформація моделі читацької культури, що зумовлює диференціацію типів читання. Така класифікація будується з урахуванням як функціональних аспектів літератури для дітей, так і мети, заради якої дитина бере до рук книжку і читає: читання-навчання, читання-спілкування, читання-розвага, читання-відпочинок, читання-переживання, читання-втеча від реальності, читання-задоволення [Див. 3]. Відтворимо цю класифікацію схематично:

Отже, коло читання дітей на кожному із зазначених етапів літературної освіти складає література:

- 1) запропонована шкільною програмою для обов'язкового вивчення;
- 2) рекомендована для позакласного читання;
- 3) запропонована бібліотекою;
- 4) запропонована сучасним книжковим ринком;
- 5) прорекламована видавництвами та різними програмами;
- 6) «модна», екранізована тощо.

Якщо відобразити загальну схему суб'єктів промоції дитячого читання та проаналізувати шляхи потрапляння книги до рук дитини, то матимемо таку модель:

Сімейне читання було і залишається невід'ємною частиною формування культури читання, фундаментом якої виступає соціальний трикутник: сім'я – школа – бібліотека.

Промоція дитячого читання у школі має проводитися вчителем постійно як на уроках, так і в позаурочний час, з використанням сучасних технік та методик залучення дітей до спілкування з книгою.

Активно промоцією дитячого читання займаються дитячі та юнацькі бібліотеки, на базі яких створюються «Школи і лабораторії творчого читання», «Інформаційно-консультативні пункти», «Центри сімейного читання».

Перспективним напрямом у організації дитячого читання є залучення школярів до участі у різних проектах, спрямованих на популяризацію сучасної літератури для дітей. Це й акції, тижні дитячого читання, програми (наприклад, «Підліток і бібліотека», «Україна читає дітям»), заходи мережі бібліотек для дітей та юнацтва і громадських організацій, конкурси, флеш-моби. Значної популярності в останні роки набув конкурс «Найкращий читач України», проекти Євгенії Пірог «Срібна читацька книга» та «Додай читання».

Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва у цьому плані реалізовує такі проекти: «Люди-легенди» (автор Мар'яна Савка); «Виховна година з книжкою» (автор Уляна Гнідець), «Творче читання» (автор Галина Павлишин), «Багатомовне читання» (автор Наталія Трохим), літературний фестиваль «Дивокрай» (який проходить у рамках симпозіуму та охоплює кілька міст України), урочисте святкування Міжнародного дня дитячої книги з презентаціями сучасних книг для дітей, оголошенням конкурсів на кращу казку та кращий плакат (автори Тетяна Качак та Лариса Круль).

Велика робота у напрямку промоції дитячої літератури та дитячого читання здійснюється на щорічних «Форумах видавців-дітям», що проходять у Львові.

Зараз в Україні фактично відсутні державні програми чи проекти розвитку дитячого читання та дитячої книги. В першу чергу слід сказати про скорочення годин, відведених на літературу в школі; недосконалість програм з літератури, переважаність творами минулих епох, тоді як поза увагою залишаються

сучасні, актуальні для сучасної дитини твори. По-друге, фонди бібліотек майже не оновлюються, а якщо й поступають нові книги для дітей, то в невеликій кількості; відсутні програми сприяння видання якісних дитячих книжок, що робить їх дороговартісними і недоступними для більшості населення; відсутня державна підтримка дитячих письменників.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, літературна освіта в Україні потребує оновлення як на рівні змісту, так і на рівні методики. Однак, перспективним шляхом розвитку читацької культури юного покоління є не тільки реформування літературної освіти, а й активна промоція дитячої книги та читання. Тільки використання найкращих практик промоції читання серед дітей та підлітків забезпечить якісний результат: читаюче, а значить – мисляче, свідоме, всебічно розвинене, культурне майбутнє покоління.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/30154/>
2. Ісаєва О. Актуальні питання організації літературної освіти / О. Ісаєва // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – № 6. – 2010. – С. 2.
3. Качак Т. Б. "Дитина і книгочитання" у сучасному світі знань: актуальні проблеми [Електронний ресурс] / Т. Б. Качак. – Режим доступу до статті: http://www.urccyl.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=88%3A-q-&catid=7%3Apubiltsystychni&Itemid=29&lang=uk
4. Качак Т. Б. Література для дітей і дитяче читання у контексті сучасної літературної освіти: літературознавчі та науково-методичні статті, рецензії / Т. Б. Качак. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2013. – 132 с.
5. Ключек Г. Д. Вища літературна освіта в контексті Болонського процесу [Електронний ресурс] / Г. Д. Ключек. – Режим доступу до статті: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Klochek.htm>

6. Клочек Г. Д. Концепція реформування літературної освіти в середній школі [Електронний ресурс] / Г. Д. Клочек. – Режим доступу до статті: <http://www2.kspu.kr.ua/blogs/klochek/?p=22>
7. Клочек Григорій. Чи туди йдемо? (Про сучасний стан шкільної літературної освіти в Україні) / Г. Клоче. // Освіта і управління: науково-практичний журнал. – 2007. – № 3-4. – С.68-74
8. Концепція літературної освіти [Електронний ресурс] / Г. Д. Клочек. – Режим доступу до статті: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508/
9. Науменко В. Особливості нової програми «Літературне читання» (у порівнянні з програмою 2006 року) / В. Науменко. – Учитель початкової школи. – 2012. – № 1. – С. 26 – 27.
10. Островська Г. Зробити читання потребою, а не необхідністю / Г.Островська // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України – № 2. – 2010. – С. 7
11. Чічкан Т.М. Виховуємо любов до читання / Т.М. Чічкан // Шкільна бібліотека. – 2012. – №5. – С. 87-89
12. Шалагінов Б. Мотивація читання як методична проблема // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України, № 2, 2010, с.2

Стаття надрукована:

Качак Т. Літературна освіта в Україні: промоція дитячої книги і читання / Тетяна Качак // Література. Діти. Час: Вісник центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 4. – Рівне: Дятлик М., 2013. – С. 239 – 246.